

YOSHLIK VA KEKSALIKNING TURLI JAMIYATDA TASVIRLANISHI

Jo‘rayeva Moxinur Najmiddin qizi

Farg‘ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqola Yoshlikka va keksalikka g‘arb (Evropa, Amerika) va sharq (masalan, yapon) madaniyatlarida turlicha munosabat ko‘zga tashlanadi. Ko‘pchilik xalqlarda keksa (yoki umuman katta) kishilarga nisbatan boshqacha hurmat munosabati mavjud bo‘lib, u tilda va odob-axloq qoidalarida qayd qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Yoshlikka va keksalikka, qiyosiyochog‘ishtirma, madaniyat, odob-axloq, amerika madaniyati.*

Yoshlikka va keksalikka g‘arb (Evropa, Amerika) va sharq (masalan, yapon) madaniyatlarida turlicha munosabat ko‘zga tashlanadi. Ko‘pchilik xalqlarda keksa (yoki umuman katta) kishilarga nisbatan boshqacha hurmat munosabati mavjud bo‘lib, u tilda va odob-axloq qoidalarida qayd qilingan. Masalan, sudanliklarda yoshlar tomonidan kattalarga nisbatan ishlatiladigan leksikaning bir talay qatlami mavjud. Bu “aftidan, yer sharining barcha xalqlari odob-axloq qoidalariga u yoki bu darajada ta‘sir ko‘rsatgan ibtidoiy gerontokratiyaning konservatsiyasi (saqlanib qolishi) natijasidir” (Bgajnokov, 1983). Adigeylarning odob-axloq qoidalarida “yoshlar tomonidan keksalarga nisbatan qo‘llaniladigan, keksa aksirsa, yosh suv ichishga kirishadi, derazadan ko‘rinadi va hatto hurmatli keksa umuman bo‘lmasa ham (yoki u tirik bo‘lmasa ham), biroq uning ismi yodga olinsa o‘rnidan turish harakati misol bo‘lib xizmat qilishi mumkin” (Bgajnokov, 1983).

Keksalarga nisbatan an‘anaviy odob-axloq printsiplarini buzish nojoiz va tanbehga loyiq (Akhrorova, 2022). Hikoyalarda va masallarda odob-axloq qoidalarini buzish ko‘p hollarda xudolardan va qahramonlardan kelib chiqadigan qasosga olib keladi.

Keksalikka qarama-qarshi munosabat timsoli sifatida amerika madaniyati misol qilish mumkin. Amerikalik sotsiologlar AQShda keksa kishilarga munosabatni tasvirlash uchun 1969 yilda amerikalik sotsiolog Robert Batler tomonidan yaratilgan, “ayrim avlodlar kogortasini (to‘dasini) yosh printsiipi bo‘yicha normativ kamsitish”ni ifodalovchi “eydjizm” atamasini qo‘llaydi, shu bilan birga, hozirgi jamiyatda ushbu kamsitish eng katta yoshdagi aholi o‘rtasida eng past mavqega ega bo‘lgan eng keksa bo‘g‘in to‘dalariga taalluqlidir. “Eydjizm ayniqsa AQShda kuchlidir, u erda har doim mahorat, kuch, yoshlik va energiya qadrlangan, farqli ravishda, Yaponiya, Kavkaz, O‘rta Osiyo mamlakatlarida, an‘anaga ko‘ra keksa odamlar hurmat va e‘tiborga sazovordirlar, yuqori mavqega egadirlar. Bu salbiy stereotiplar keksa (uncha tushunmaydigan, kam harakatli, aqliy qobiliyatlari susaygan) kishilarga nisbatan

ko‘pincha asossizdir, biroq yoshlar ham, keksalar ham ularni to‘g‘ri deb hisoblashni davom ettirmoqdalar...” (Shaxmatova, 2000).

Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, Rossiya jamiyatida yosh va keksa avlod Amerika madaniyatiga qaraganda boshqacha ta‘riflanadi va baholanadi. Shunday qilib, N.V.Shaxmatova o‘zining tadqiqot natijalarini amerikalik sotsiologlarning tadqiqotlari natijalari bilan solishtirib ko‘rib ta‘kidlaydiki, u o‘tkazgan tadqiqotlarda “yosh bilan bog‘liq emotsional salbiy mulohazalar deyarli sezilgani yo‘q” va “so‘rov natijalari boshqa sotsiologlarning izlanishlari natijalarini tasdiqladi va katta yoshdagi avlodning mas‘uliyat va shaxsning fuqarolik xislatlari bo‘yicha ancha yuqori bahosini ko‘rsatdi...” Tadqiqotchi tomonidan o‘tkazilgan ijtimoiy so‘rovning ko‘rsatishicha, barcha yosh guruhlari vakillarining qo‘shilishlariga ko‘ra, eng umumiy tasavvurlar, umuman olganda, keksa avlodga ijobiy baho va yoshlarning etarli darajada tarqalgan salbiy bahosidir.

“Barcha bo‘g‘inlar yakdillik bilan “uchinchi yosh kishilarining” yaxshiligini, fidokorligini, ishonuvchanligini qadrlaydilar” (Shaxmatova, 2000).

Yosh kishilar uchun umumiy bo‘lgan narsa “yoshlarning yaxshi etilmay qolganligini tan olishdan iborat, bu masala bo‘yicha hamma bir fikrdadir”. Bundan tashqari, yosh kishilar ham, boshqa yosh vakillari ham yoshlarda yaxshilik, halollik, insofilik kabi xususiyatlar etishmayotganligini, ular “kattalarga qaraganda xudbinroq ekanligini, ko‘pincha loqaydlik va mas‘uliyatsizlik ko‘rsatishlarini, ishdan, jiddiy hayotiy strategiyalarni amalga oshirishdan ko‘ra ko‘ngilxushliklar haqida ko‘proq o‘ylashlarini ta‘kidlaydilar” (Shaxmatova, 2000). Shubhasiz, bu erda stereotipning ko‘rinishi, yosh yigitning tipik obrazi mavjud, buning ustiga, bu tasavvurda barcha yosh guruhlari vakillari hamfikrdirlar (Akhrorova, 2023).

Shu dalil qiziqarlilik, rossiyalik va chet ellik tadqiqotchilarning kuzatishlariga ko‘ra, u yoki bu bo‘g‘inlar haqidagi stereotip tasavvurlarga, bu stereotip obrazlar ijobiy yoki salbiy bahoni o‘z ichiga olganligidan qat‘iy nazar, barcha yosh guruhlari vakillari qo‘shiladilar. Ayrim sotsiologik ishlarda keksalikka salbiy munosabatni yoki yoshlikka ijobiy munosabatni tildagi u yoki bu konnotatsiyalarning mavjudligi bilan bog‘lashga uriniladi.

“Rus va amerika madaniyatlarida “yoshlik” va “keksalik” tushunchalari bilan bog‘liq barqaror iboralar, frazeologizmlar bilan assotsiyatsiyaga kirishuvchi konnotatsiyalarning farqi shu bilan bog‘liqki, rus madaniyatida “hozirgi kun ko‘p jihatdan o‘tmish bilan bog‘liqlikda ko‘riladi, ayni paytda amerika madaniyatida hozirgi kun idrokida kelajakning boshlanishi va o‘tmish bilan bo‘sh aloqa ustunlik qiladi...” (Leontovich, 2000). Kelajakka amerikacha intilish, bu albatta, taraqqiyotning (progress va change so‘zlari aniq ifodalangan ijobiy konnotatsiyaga ega), harakatlarning uzoq muddatli rejalashtirishni (ba‘zida bir necha yil oldinga), rejalashtirilgan barcha narsalarni amalga oshishiga va kommunikativ muomalaning tegishli ko‘rinishlariga (masalan, unashtirishning oldindan e‘lon qilinishi, homiladorlik va h.k. haqida)

shubhaning yoʻqligini ifoda etadi. Keksalik qadriyat hisoblanmaydi. Joriy faoliyat oʻz-oʻzicha emas, balki boʻlajak maqsadlarga erishishning vositasi sifatida muhimdir”. “Ruslar koʻp jihatdan oʻtmishning davomi boʻlgan hozirgi kun bilan yashaydilar, oʻtgan boʻgʻinlarning donoligini va madaniyat hodisalarini kommunikativ-muomalaning ustuni deb hisoblaydilar. Ular uchun kelajakka falsafiy, skeptik (ishonchsiz) va hatto xurofiy munosabat koʻproq xosdir. Amerikaliklar uchun yangilik tushunchasi gʻoyat muhim hisoblanadi (...) Youth obsession (“yoshlikdagi telbalik”) tushunchasi koʻp jihatdan kommunikativ harakatlarni ifodalaydi” (Leontovich,2000).

Chet ellik tarixchilar, madaniyatshunoslar, siyosatshunoslarning ishlarida qayd qilinishicha, XX asrning Evropa madaniyatida ustunlik qilayotgan “yoshlik” va “keksalik” tushunchalari hammabop emas va juda koʻp ijtimoiy va madaniy omillar taʼsirida yuzaga kelgan. Antik davr keksalikning mohiyatini “jonli tananing” aqlliligida, xristianlik -“inson va insoniyat oʻzgarishining transtsedent chizigʻida koʻradi”, “antik davr tanasi printsiptini oʻrta asrlarning shaxsiy printsipti bilan birlashtiruvchi Uygʻonish davri esa, birinchi boʻlib keksalik muammosini Xudo va odamlar oldidagi shaxsiy xizmatlari sifatida aniq qoʻyadi” (Leontovich,2000). Evropada hukmronlik qilgan va oʻsha davrlarning matnlarida qayd qilingan yoshlik va yoshlar haqidagi tasavvur hozirgidan farq qiladi. Italiyada XIII-XIV asrlarda yoshlikning asosan negativ obrazi shakllanadi, u jismonan rivojlangan inson hali etarli darajada maʼnaviy va aqliy rivojlanishga erishmagan, boshqaruvsiz qolib, buzuqlikka beriladigan, qaror topgan ijtimoiy normalarni buzadigan davr sifatida idrok qilinadi, chunki u hali oʻzini boshqarishni bilmaydi. Faqat XX asrda shaxsiy madaniyat katta yoshdagi kishilarning mangu yoshlik haqidagi utopik orzusini ifodalaydigan yoshlikning mutlaqo ijobiy obrazini yaratdi.

Faylasuflar M. Xaydegger, M. M. Mamardashvili, T. de Sherden va boshqalar zamon va makondagi inson hayotining muammolariga koʻp eʼtibor berdilar (Xaydegger, 1997). Falsafiy ishlarda “yosh” tushunchasi mavhumlik xarakteriga ega boʻlgan Hayot, Makon, Zamon, Harakat, Sifat, Miqdor, Holat va boshqalar bilan bevosita aloqadordir. Umuman olganda, semantik jihatdan yosh kategoriyasi zamon kategoriyasi bilan uzviy aloqador boʻlib, yosh tushunchasining mohiyati zamonda mavjudlik belgisidan ayro boʻla olmaydi. Aynan zamon kategoriyasi “yosh” tushunchasining mazmuniy murakkabligini belgilab beradi, chunki insonning zamon haqidagi bilimlari koʻp qirrali va rang-barangdir. (Akhrorova,2022)

“Yosh” tushunchasi tilda verballashgan, shu sababli tushunchaning til sohiblari ongidagi mazmuni haqidagi tasavvurni olish uchun tushunchani ifoda qilishning barcha til vositalari majmuini: leksikografik manbalarni, paremiyalar toʻplamlarini, mualliflik matnlarini va h.k. koʻrib chiqish zarur. Jamiyatning yosh strukturasi va u yoki bu yoshga oid guruhlarining oʻziga xos xususiyatlari haqidagi milliy, oʻziga xos tasavvur tilda va nutqda qayd qilinadi (til birliklari mazmunlarida, shuningdek, til sohiblarining kontseptual tasavvurlari tizimida aks etadi). Masalan, yosh, keksa, bola kabi

tushunchalar olam milliy-lisoniy manzarasining muhim elementlari hisoblanadi, demak, ular, shuningdek, o'ziga xos milliy-lisoniy xususiyatga ega. (Akhrorova,2023)

Tartibga solingan ko'pdan-ko'p birliklar kabi yosh leksikasi ko'plab dissertatsiyalarning tadqiqot ob'ektiga aylandi (Matveev, 1987). Ko'rsatilgan ishlar tilga umumiy yondashuv doirasida bajarilgan; ularning umumiy maqsadi struktur-semantik tadqiqotlar uchun an'anaviydir: leksikaning alohida sohasining tuzilishini tasvirlash, tizimli munosabatlarini aniqlashdir. N.N.Kuznetsovaning dissertatsiyasida rus xalq ertaklarida inson yoshini aniqlovchi sifatlar tahlil qilinadi (Kuznetsova,1977).

A.T.Ashxarovaning antropotsentrik yondashuv va kognitiv lingvistika printsiplari doirasida bajargan ishi “yosh bola, go'dak” tushunchasiga bag'ishlangan (Ashxarova,2002). N.V.Kryuchkovaning ishida yosh tushunchasining milliy-madaniy o'zgarishini tadqiq qilishga, shuningdek, tushunchalarni bitta lingvomadaniy umumiylik doirasida tadqiq qilishga diqqat jalb qilingan. Rus va frantsuz tillari ma'lumotlari tadqiqot uchun material bo'lib xizmat qildi (Kryuchkovka, 2003).

Tilshunoslikda “inson yoshi” ma'nosidagi leksikaga katta e'tibor berildi: shaxslarning yoshlari bo'yicha leksik-semantik guruh tavsiflandi (Putyagin,1975), “inson yoshi” semantik maydonining strukturasi tushuntirib berildi (Matveev,1987), “Shaxslarning yoshi bo'yicha nomlari” guruhining tizimli munosabatlari hozirgi rus tili materialida (Matveev,1987), shuningdek, genetik (Xashimov,1972), qiyosiyochog'ishtirma aspektlarda tadqiq qilingan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akhrorova R.U. “Yosh” tushunchasi lingvistik talqini. Scientific Journal Impact Factor (SJIF) : 5.938. №2. 2023.03.16. –B.187-190.
2. Akhrorova R.U. Lexical-semantic expression of early youth/jeunesse in french. International scientific and practical in "Modern philological paradigms: interaction of traditions and innovations II". №41. 2022.04.05. –B.166-168.
3. Ашхарова А. Т. Концепт «дитя» в русской языковой картине мира. Канд. дисс. ...филол. наук. – Москва, 2002. – С.23.
4. Кацкова Д. Имена возраста в русском и словацком языках. Канд. дисс. ... филол. наук. 1987. – С. 7.
5. Кузнецова О. Д. Актуальные процессы в говорах русского языка (лексикализация фонетических явлений): Автореф. дисс. ...докт. филол. наук. – Москва, 1977. – С. 47.
6. Крючкова Н. В. Концепты возраста (на материале русского и французского языков). Автореф.дисс. ...канд. филол. наук. – Саратов, 2003. – С. 23.
6. Леонтович О. А. Время глазами русских и американцев: сопоставительный аспект // Языковая личность: проблемы креативной семантики. К 70-летию профессора И. В. Сентенберг. – Волгоград, Перемена. 2000. – С. 76.

7. Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française // texte remanié et amplifié sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey. – Paris: Dictionnaires Le Robert, 1997. – 2552 p. (PR).
8. Матвеев В. И. Структура семантического поля возраста человека (на материале русского, украинского и английского языков) / В. И. Матвеев // АКД. – Киев, 1984. //Путягин Г.А.. Семантический анализ слов, называющих человека по возрасту (на материале имён существительных) –Курск, 1975. // Кацкова Д. Имена возраста в русском и словацком языках. Канд. дисс. ... филол. наук. 1987. – С. 7.
9. Шахматова Н. В. Социология поколений. Поколенческая организация современного российского общества. – Саратов, Изд-во Саратогвск ун-та. 2000. – С. 99, 101, 116.
10. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени / Пер.Е. В. Борисова. –Томск, Водолей. 1997.// Мамардашвили М. Канттианские вариации. –М.: Аграф. – С. 10. 1997.// Шерден Т де. Феномен человека. / предисл. И комм. Б. А. Старостина; пер. с фр. Н. А. Садовского. – М.: Наука. 1987. – 240 с.
11. Хашимов А. Х. Формироване новых семеино-бытовых отношений у народов Средней Азии. – Душанбе, Ирфон. ПИ.1972. . – С. 186.